

- Davidson. 2016. "Money and Mental Illness: A Study of the Relationship between Poverty and Serious Psychological Problems". *Community Mental Health Journal* 52, nr 7, s. 842–50.
- Lund, Crick, Alison Breen, Alan Flisher, Ritsuko Kakuma, Joanne Corrigan, John A. Joska, Leslie Swartz, och Vikram Patel. 2010. "Poverty and Common Mental Disorders in Low and Middle Income Countries: A Systematic Review". *Social Science & Medicine* 71, s. 517–28.
- Podvoll, Edward M. 1991. *The Seduction of Madness*. London: Century Press.
- Radovic, Susanna, Lena Eriksson och Moa Dahlin. 2020. "Absence of Insight as a Catch-All Extra-Legislative Factor in Swedish Mental Health Law Proceedings". *Psychiatry, Psychology and Law* 27, s. 601–19.
- Sadler, John Z. 2024. *Vice and Psychiatric Diagnosis*. Oxford: Oxford University Press.
- Todd, Tom. 2021. "'Epistemic Injustice' in the Administration of the Mental Health Legislation". *Psychosis* 13, nr 1, s. 85–88.

Gud och andra orsaker: Hur en ny teori om orsak och verkan kan förändra vår världsbild

Ulf Jonsson

Fri Tanke 2022. 192 s. ISBN 9789189526006

Denna bok författad av religionsfilosofen, tillika jesuitpatern, Ulf Jonsson, är något så ovanligt som en religionsfilosofisk skrift med vetenskapsteoretiska ambitioner. Den är också en bok som har fördelen av att vara välskriven och tillgänglig utanför filosofiska kretsar. Dess huvudämne är för en kristen person mycket angeläget. Jonsson ställer och försöker besvara frågan: Hur kan Gud ingripa i den värld som synes behärskas av sina egna inneboende kausala krafter?

Jonsson ger först en kort idéhistorisk exposé. Han beskriver hur vetenskapssynen under upplysningen från 1700-talet var starkt präglad av Newtons mekanistiska världsbild. Enligt denna styrs den fysikaliska verkligheten av benhårda naturlagar som inte har några undantag. Det blir mot den bakgrunden svårt att förklara hur Gud kan påverka världen. Gud måste alltså bryta mot naturlagarna och åstadkomma mirakel (som begreppet mirakel definierades av filosofen David Hume).

Men många teologer kände sig obekväma i detta sammanhang. Skulle Gud verkligen behöva bryta mot de annars så benhårda naturlagar som han själv en gång hade skapat? I detta idéklimat blev många teologer *deister*. De ansåg att Gud en gång skapat världen men att han sedan lämnat den åt sitt öde och inte mera ingriper i världens gång. Gud blev således egentligen inte närvarande för människorna.

I sin diskussion hämtar Jonsson inspiration från sentida kausalteoretisk forskning. Enligt denna är den gamla idén om naturlagar föråldrad och ej tillämpbar. Inte ens fysiken talar längre om enkla naturlagar. De kausala skeendena är mycket mer komplicerade. Det finns kausala krafter som går i en viss riktning och gör en viss konsekvens sannolik, men det finns också hela tiden möjliga motkrafter. De kausala krafterna förutsätter för sin utveckling att också andra krafter medverkar.

I stället för naturlagar talar man därför idag, enligt Jonsson, om kausala dispositioner. Tingen i världen antas besitta dispositioner i form av krafter och förmågor som under gynnsamma betingelser leder till ett visst resultat. En bilmotor har en kraft att förmå bilen att röra sig. En fågel besitter en förmåga att flyga. Dessa förmågor är inte detsamma som naturlagar. Bilmotorn kan skadas och förhindras att fungera. Fågeln kan hindras att flyga.

Jonsson kallar de filosofer som utvecklar idén om dispositioner för dispositionalister. Denna grupp inkluderar bland andra Rom Harré, Nancy Cartwright och Stephen Mumford.

Med hjälp av denna mer komplicerade syn på kausalitet underlättas nu, enligt Jonsson, situationen för teologer som fortsatt vill ge en koherent syn på Guds handlande i världen. Enligt Jonsson har dispositionalisterna öppnat för att säga att Gud kan verka utan att göra mirakel. Gud behöver inte bryta mot naturlagar. Gud kan i stället handla genom att använda naturens egna kausala krafter. Gud kan i en viss mening handla parallellt med naturen. Gud kan ses som en primärorsak till ett visst skeende på en annan ontologisk nivå än naturen som fungerar som en sekundärorsak.

Idén om kausalitet på olika ontologiska nivåer kan illustreras med vanliga fysikaliska exempel. När en svarvare bearbetar ett stycke trä till en skål föreligger samtidigt, på en annan ontologisk nivå, den starka kärnkraften som håller ihop atomerna som stycket består av. Här finns alltså två olika slags orsaker som samverkar med varandra. Så långt en mycket kort sammanfattning av Jonssons huvudtes.

Jonsson har, uppenbarligen på kort tid – han har just deltagit i ett internationellt projekt i ämnet – skaffat sig en god kännedom om modern kausalteoretisk litteratur. Å andra sidan ger hans framställning en delvis missvisande bild. Jonsson förbiser att det under andra hälften av 1900-talet pågick omfattande diskussioner om historiska och samhällsvetenskapliga kausalförklaringar. R. G. Collingwood, C. Hempel,

W. Dray, K. Marc-Wogau, G. H. von Wright och J. Mackie var betydande deltagare i dessa diskussioner. (En avgörande bok i denna debatt var John Mackies *The Cement of the Universe*. Den borde självklart ha sin plats i Jonssons framställning.) Under senare årtionden har det också förts en komplicerad vetenskaplig diskussion om medicinsk kausalitet (Nordenfelt och Lindahl 1984; Rizzi och Pedersen 1992).

I vissa av dessa analyser spelar idén om lagar en viss roll. Detta gäller särskilt Carl Hempel som hävdade att lagar ligger till grund för allt kausalt tänkande. Men för de flesta övriga teoretiker har lagar, i synnerhet naturlagar, ringa eller ingen plats alls i analysen av historiska förklaringar.

En viktig idé i debatten om historisk kausalitet var den att en orsak bara är en del av en tillräcklig betingelse för sin effekt. Det vi kallar en orsak i historiska sammanhang är inte, säger dessa teoretiker, en enskild determinant av sin effekt. Historien följer inga naturlagar. Bakom en enskild historisk händelse kan ligga en mångfald av betingelser. I denna fundamentala fråga är alltså betingelseteoretiker och dispositionalister helt överens. Mackie och de övriga tar dock inte särskilt upp dispositioner även om detta begrepp förstås var helt bekant för dem. Historiska orsaker behöver enligt dem inte bestå av krafter eller dispositioner.¹

Jonsson ägnar en del av sin framställning åt handlingars och avsiktens plats i kausala sammanhang. Gud antas ju vara en handlande person som styr med hjälp av sina avsikter. Det kan då vara viktigt att notera att en stor del av den äldre diskussionen om historisk kausalitet gäller mänskliga avsiktens, och därmed mänskliga handlingars, roll i bestämningen av historien. Avsiktsförklaringar kallas ibland för teleologiska förklaringar. Dessa skall dock inte sammanblandas med finala orsaksförklaringar enligt den aristoteliska terminologin. (I de senare är det ändamålet självt som bestämmer handlingen.) I en avsiktsförklaring anges en avsikt som föregår eller är samtidigt med den handling som avses.

En mycket viktig kausalteoretiker, Donald Davidson (1963), betraktar avsikter som verkande orsaker till de handlingar som avses. Georg Henrik von Wright (1971), som också uppmärksammas av Jonsson, gör en annan analys av avsiktsförklaringar. Han förnekar inte att handlingar kan ha orsaker, men han förnekar att handlingsförklaringar är orsaks-

1. Mackie introducerade det berömda begreppet INUS-villkor. INUS uttolkas *Insufficient but Necessary part of an Unnecessary but Sufficient condition* ("otillräcklig men nödvändig del av ett icke-nödvändigt men tillräckligt villkor").

förklaringar. En avsiktsförklaring kan i stället ses som ett slags logisk slutledning, en *praktisk syllogism*, enligt den aristoteliska terminologin (se en analys av och diskussion om detta i Nordenfelt 1974).

Vilken roll spelar då en något mer sofistikerad analys av verklighetens kausalitet för Jonssons teologiska spörsmål? Som jag redan antytt är det en lättnad för teologerna att slippa talet om naturlagar som Gud tvingas bryta mot för att påverka världen. Gud kan använda sig av världens naturliga kausalitet. Gud behöver bara sätta igång en viss naturlig kausalkedja för att nå sitt mål. Det blir enklare för teologerna att föra samtal både med naturvetare och samhällsvetare, när man inte behöver bråka om hur en viss effekt i praktiken har realiserats.

Å andra sidan ter sig vinsten inte så stor ur en agnostikers perspektiv. Jonsson och de kristna teoretikerna gör fortfarande mycket starka antaganden som inte underlättar diskussioner med främst naturvetare. Gud antas vara en person med en fri vilja och ett fullkomligt intellekt som bestämmer sig för att förorsaka specifika händelseförlopp och uppnå specifika ändamål. Gud som en primärorsak startar ett förlopp där naturens sekundärorsaker verkar på den immanenta nivån.

Det finns fortfarande mycket att förklara här. Gud är alltså en verkande orsak bakom en specifik naturlig orsakskedja. Skall vi se Gud som en helt tillräcklig betingelse för denna orsakskedja? Eller är Gud en del av en tillräcklig betingelse som med hjälp av verklighetens inneboende kraft, som en annan betingelse, åstadkommer ett visst resultat? Jonsson för själv en lång diskussion om olika alternativa analyser av detta problem.

Bakom detta reser sig den gigantiska frågan om Guds egen ontologi. Men härom kan sägas mer i ett annat sammanhang.

Lennart Nordenfelt

Litteratur

- Collingwood, Robin G. 1946. *The Idea of History*. Oxford University Press.
- Davidson, Donald. 1963. "Actions, Reasons and Causes". *The Journal of Philosophy* 60, nr 23, s. 685–700.
- Dray, William H. 1977. *Laws and Explanation in History*. Oxford: Oxford University Press.
- Hempel, Carl G. 1965. "Aspects of Scientific Explanation". I *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, s. 331–496. New York: The Free Press.
- Mackie, John L. 1973. *The Cement of the Universe: A Study of Causation*. Oxford: Oxford University Press.

- Marc-Wogau, Konrad. 1962. "On Historical Explanation". *Theoria* 28, nr 3, s. 213–33.
- Nordenfelt, Lennart och B. Ingemar B. Lindahl. 1984. *Health, Disease and Causal Explanations in Medicine*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Nordenfelt, Lennart. 1974. *Explanation of Human Actions*. Philosophical Studies, nr 20, University of Uppsala.
- Rizzi, Dominick A. och Stig Andur Pedersen. 1992. "Causality in Medicine: Towards a Theory and Terminology". *Theoretical Medicine* 13, nr 3, s. 233–54.
- Von Wright, Georg H. 1971. *Explanation and Understanding*. Routledge & Kegan Paul.

Åk till akuten: Hur mycket sjukvård har vi råd med?

Fanny Nilsson. Natur & Kultur 2025. 320 s. ISBN 9789127190955

Fanny Nilssons *Åk till akuten* är en välstrukturerad genomgång av det svenska sjukvårdssystemets struktur och problem. Boken kombinerar journalistisk skärpa med analytisk distans, vilket gör den relevant för både allmänheten, beslutsfattare och forskare. Arbetet i boken är i grunden en systematisk kartläggning av det svenska vårdssystemets organisatoriska och ekonomiska utmaningar, men boken väcker också tydliga etiska frågor om prioriteringar, behov och rättvisa. Nilsson lyckas med något som många journalistiska eller populärvetenskapliga böcker ofta misslyckas med: hon drar en tydlig koppling mellan konkreta problem i vården och de underliggande värderingar som format systemet.

Bokens första del är en jämförande genomgång av tre europeiska sjukvårdssystem – det spanska, det nederländska och det brittiska. Dessa exempel visar tydligt att de svenska problemen inte är unika, men att lösningarna ser olika ut beroende på hur systemet är organiserat och uppbyggt.

Det brittiska systemet bygger starkt på offentlig finansiering och bibehållandet av en låg kostnad för individen. Detta system klarar sig relativt väl när det gäller faktorer så som jämlikhet och tillgång, men drabbas av flaskhalsar och bristande kontinuitet. Väntetider är ett stort problem, och detta får negativa konsekvenser för befolkningens hälsa. Det spanska systemet visar på stora regionala variationer, som leder till ojämlig tillgång, trots att grundprincipen även där är universell sjukvård. Här visar Nilsson hur organisatoriska skillnader får direkta konsekvenser för patienternas hälsa. Det nederländska systemet, med sin försäkringsbaserade modell, erbjuder mer valfrihet och konkurrens mellan vårdgivare, ideal som haft stort inflytande på det svenska syste-